

Др Нина Кршљанин\*

Thomas Simon (Hrsg.) unter Mitarbeit von Gerd Bender und Jani Kirov, *Konflikt und Koexistenz: Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert, Band II: Serbien, Bosnien-Herzegowina, Albanien*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2017, 630.

После нешто дужег чекања него што смо очекивали (прва радна сесија тог пројекта одржана је још 2011. године), у издању Института за европску правну историју „Макс Планк“ у Франкфурту на Мајни (*Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte*), појавио се други том зборника *Конфликт и коегзистенција: Правни пореци југоисточне Европе у XIX и XX веку (Konflikt und Koexistenz: Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert)*, посвећен Србији, Босни и Херцеговини и Албанији, у чијем састављању су учествовали многи истакнути научници са ових простора. Књигу је итекако вредело чекати.

Поднаслов зборника би читаоца можда могао навести на погрешан закључак да је њиме обухваћен цео XIX и XX век. Заправо, он је примарно посвећен изградњи државног и правног поретка, те тако обухвата примарно XIX и само почетак XX века: само два рада залазе у средину века. Слично је, уосталом, био конципиран и први том те едиције, објављен 2015. године, који се бавио Румунијом, Бугарском и Грчком.

Већ летимичан поглед на садржај показује да у зборнику доминирају текстови о Србији. Осим уводног текста уредника Томаса Зимона (*Thomas Simon*), професора Правног факултета Универзитета у Бечу, који представља синтезу и општи преглед даље садржане књиге, у зборнику је објављено још дванаест радова. Само један је посвећен Албанији, три Босни, а преосталих осам Србији. И без, можда преурањених, закључака о стању науке у тим државама или спремности за међународну академску сарадњу на високом нивоу, за

---

\* Ауторка је доцент Правног факултета Универзитета у Београду, *nina.krsljanin@ius.bg.ac.rs*.

то се може наћи логично објашњење: Србија је далеко већи део времена који тај зборник обухвата провела као аутономна, а затим и самостална држава, него друге две земље које су у њему представљене.

Зборник отвара уводни рад Томаса Зимона под насловом „Национални препород’ и ‘колонијална модернизација’. Два обрасца правних трансфера на Балкану у XIX веку“ („*Nationale Wiedergeburt und ‘koloniale Modernisierung’*“). *Zwei Muster des Rechtstransfers auf dem Balkan im 19. Jahrhundert*“). Рад је подељен на три дела. Први је посвећен традиционалном плурализму извора права у Османском царству и у њему се пре свега објашњавају природа милетског система (исламског облика аутономије на персоналној основи за хришћане и Јевреје) и правни плурализам који је из њега произашао. Као основне разлике у односу на премодерно европско право Зимон издваја изостанак научног бављења правом у световној сфери, другачији статус обичајног права (без записивања и научне обраде) и непостојање кодификација усмерених на превазилажење плурализма. Други део рада се бави Србијом као представником првог у наслову поменутог модела – националног препорода, и представља сажету синтезу радова у зборнику посвећених Србији, приказујући три главна аспекта: изградњу нације и националне државе, развој правне науке и модернизацију позитивног права.<sup>2</sup> У трећем делу се на сличан начин приказује други образац – ‘колонијална модернизација’ на примеру правног развоја Босне и Херцеговине после аустроугарске окупације, а затим анексије.

Део о Босни отвара рад Фикрета Карчића „Опстанак османско-исламских прописа у постосманским временима у Босни и Херцеговини“ („*Survival of the Ottoman-Islamic Laws in post-Ottoman Times in Bosnia and Herzegovina*“). У уводу аутор наглашава да се правни систем Османског царства састојао од шеријатског права, кануна османских султана и милетског (верског и обичајног) права неисламских поданика. Управо тај систем аутор назива ‘османско-исламским’ правом. Међутим, он се заправо бави само са прва два елемента тог система, у светлу њиховог прихватања под аустроугарском влашћу, а затим и у југословенској држави. У раду је дат списак најважнијих правних књига и збирки фетви, кодификација и компилација шеријатског права, као и кануна османских султана који су донети у оквиру Танзимат реформи, уз сумарне напомене о њиховој садржини и важењу после престанка директне османске власти. Говори се о статусу шеријатских судова, начину постепеног укидања османског права (директно и индиректно), уз неке напомене о друштвеним последицама те специфичне ситуације.

<sup>2</sup> С обзиром на распоред радова у зборнику, о чему ће бити речи, у овом делу се помињу и Валтазар Божић и његов допринос расправи о кодификовању грађанског права.

Детаљнији преглед те ситуације у приватном праву пружа рад Мехмеда Бећића „Приватно право у Босни и Херцеговини (1878–1918). Ка коегзистенцији аустријских и османских правних установа“ („*Das Privatrecht in Bosnien-Herzegowina (1878–1918). Zur Koexistenz österreichischer und ottomanischer Rechtsinstitutionen*“). У раду се говори о постепеним изменама правног система у Босни и Херцеговини под аустроугарском влашћу, од почетног прихватања затченог стања, ка постепено све већем упливу аустријских прописа. Нарочито је маркантан податак да су одредбе Мецела (османског грађанског законика) судије све чешће проглашавале непримењивим, како би се по аналогiji употребио аустријски Грађански законик (АГЗ): то нагињање аустријском праву ишло је дотле да је Виши суд у Сарајеву морао да упозорава ниже судове да се не смеју изричито позивати на одредбе АГЗ јер он (још увек) није на снази у окупираним провинцијама. Осим очекиваном материјалном праву, аутор велику пажњу посвећује организацији и пракси судова који су судили у приватноправним споровима, од којих најдетаљније приказује редовне световне и шеријатске судове, али описује и верске судове других вероисповести, надлежне за брачна питања.

Ту целину затвара рад Едина Радушића „Остаци османског аграрног законодавства и пракса у Босни под аустроугарском влашћу“ („*Remnants of Ottoman Agrarian Legislation and Practice in Bosnia under Austro-Hungarian Rule*“). Нагласивши на почетку да је аграрно питање било уско скопчано са верским и националним, у виду сукоба између муслиманских ага и бегова и православних српских кметова, аутор описује његову еволуцију током целокупног периода аустроугарске владавине. Аустроугарска власт испрва није интервенисала у законодавство већ је само инсистирала на спровођењу дотадашњих османских прописа и решавању спорова у вези са земљом; тек постепено на дневни ред локалног парламента долази питање откупа кметовских земаља, али је и ту усвојено мање драстично решење – могућност откупа на добровољној основи уз државни зајам. Тек пред почетак Првог светског рата бечка влада је почела да разматра придобијање Срба увођењем обавезног откупа поседа, али, како аутор показује, ни то решење није сматрано политички адекватним.

Први у делу о Србији је рад Драгољуба Поповића „Освит људских права у српској правној мисли“ („*The Dawn of Human Rights in Serbian Legal Thought*“). Представивши укратко основне идеје философије права Срба из прека пре Првог српског устанка, аутор се фокусира на развој идеја током устанка, почев од идеја правде и правне сигурности које се јављају још и у народној поезији („Почетак буне против дахија“), преко идеја права народа које су формиране током устанка у контакту са Русијом и Аустријом и

успостављањем устаничких органа власти (и ограничавање власти вожда), до достигнућа три најзначајнија интелектуалца тог периода – Доситеја Обрадовића, Лазара Војновића и Теодора Филиповића (Божидара Грујовића). Последњи део је и најобимнији: садржи кратке биографије тих мислилаца и детаљну анализу њихових дела – од имплицитног постојања идеје људских права у Доситејевој мисли, до њиховог изричитог набрајања у Филиповићевом *Слову*.

Исти период, али из другог угла, посматра Срђан Шаркић у свом раду „Почеци српске уставности“ („*The Beginning of Serbian Constitutionality*“). Аутор испрва описује руске покушаје интервенције у уставни поредак устаничке Србије – тзв. Паулучијеву конвенцију, Родофиникиново „Основаније правитељства сербскога“ и савете и идеје кнеза Прозоровског – да би се затим концентрисао на уставне акте из 1808. и 1811. године. Коначно, аутор у закључку разматра неопходне услове да би се један документ сматрао уставом у модерном смислу те речи, те објашњава зашто се наведени акти могу назвати уставним актима, али ипак не уставима. Вреди поменути да тај рад садржи детаљна објашњења у фуснотама о свим поменутих српским историјским личностима и географским појмовима, што страном читаоцу може знатно да олакша сналажење.

Затим следи рад Уроша Станковића „Историјски развој кривичног поступка у Србији 1815–1865“ („*Historische Entwicklung des Strafprozesses in Serbien 1815–1865*“). У уводу аутор даје преглед главних извора и литературе те у најкраћим цртама скицира кривични поступак у средњовековној Србији, под османском влашћу и за време Првог устанка. У централном делу рада најпре говори о врстама судова и њиховој надлежности, издвајајући три фазе: прва је трајала од 1815. до почетка двадесетих година XIX века (двовлашће у судству), друга од оснивања самосталних српских судова до доношења Турског устава 1838, а трећа до доношења Законика о кривичном поступку 1865. године. Затим описује ток поступка, од покретања досуђења у вишим инстанцама, издвајајући ту на крају другачије три фазе од 1815. до Устројства окружних судова из 1840, од њега до Полицијске уредбе из 1850. године, те коначно до Законика о кривичном поступку.

О материјалном кривичном праву говори Зоран Мирковић у свом раду „Главне казне у Србији (од 1804. до 1860)“ („*Hauptstrafen in Serbien (von 1804 bis 1860)*“). У обимном уводу аутор даје приказ улоге коју је персонални принцип примене права још увек играо у том периоду (изузимање османских поданика из српског судства) и преглед главних извора кривичног права у то време. Затим по реду анализира смртну казну, казну трчања кроз шибе, казну батина, новчану казну и казну лишења слободе, дајући за сваку еволутивни ток

њеног развоја (у случају телесних казни – до укидања), опсег примене и начин извршења, са примерима из праксе. На крају рада приложене су табеле са статистиком осуда на смртну казну за период 1841–1860. и казну шибе за период 1847–1859, као и за замене тих казни казном затвора.

Следећи је рад Симе Аврамовића „Српски грађански законик из 1844: бојно поље правних традиција“ („*The Serbian Civil Code of 1844: A Battleground of Legal Traditions*“). Осим упознавања стране публике са српским Грађанским закоником (СГЗ), рад је замишљен као реевалуација устаљене идеје о СГЗ као о лошем законнику, који наводно представља само скраћену копију аустријског Грађанског законика. Тај детаљан и обиман рад (преко 100 страница) описује испрва историјат настанка Законика, затим реакције и критику у различитим периодима и коначно изворе који су на њега утицали: АГЗ, *Code civil*, римско право, српско обичајно право, црквено право, па и заостаци османског (шеријатског и световног) права. Посебан одељак посвећен је и терминологији и језику законика. Аутор закључује да СГЗ није законик без мана, али да представља иновативну и квалитетну компилацију различитих елемената, међу којима претеже аустријски утицај, те да још увек има доста простора за истраживање опсега и значаја утицаја различитих извора.

На терен кривичног права враћа нас рад Драгана Николића „Кривични законик за Кнежевину Србију из 1860“ („*The 1860 Criminal Code of the Principality of Serbia*“). У раду се најпре објашњава стање српског кривичног права пре доношења Законика (при чему се наглашава непостојање начела законитости), а затим се прелази на историјат рада на доношењу Законика и његове узоре – пре свега пруски Кривични законик из 1851, али и раније домаће прописе, нарочито у погледу иступа. Од садржине Законика, приказане су у основним цртама одредбе општег дела, а од посебног дела, примера ради, одредбе које се односе на кривична дела против државе и владара и против власти и политичког система. Осим стања из 1860. године, приказане су и измене и допуне које су уследиле већ 1861.

Следећи је рад Жике Бујуклића „Стварање нације и постанак српских правних студија у деветнаестом веку“ („*Nation-building and the Emergence of Serbian legal Studies in the Nineteenth Century*“). Подељен је на два велика дела. У првом се говори о настанку правничке терминологије у српском језику, од бечког *Речника правно-политичких термина словенских језика Аустрије* из 1853. године (састављеног за српски, хрватски и словеначки језик), преко става Вука Караџића о том питању, до недовршеног пројекта Стеријиног *Називословног речника*. Други део рада посвећен је пореклу српске правне науке и правничког образовања, са фокусом на изучавање и

наставу римског права и његов значај за развој правне науке у Србији. Аутор најдеталније обрађује ситуацију у XIX веку, али у основним цртама иде до савременог доба, завршавајући значајем професора Драгомира Стојчевића и тзв. београдске романистичке школе.

Последњи рад у делу зборника посвећеном Србији се, заправо, бави правом Црне Горе: у питању је чланак Стефана Медера (*Stephan Meder*) „Обичајно право и законско право. Ка учењу о правним изворима Валтазара Богишића у мотивима за црногорски законик из 1888“ (*Gewohnheitsrecht und Gesetzesrecht. Zur Rechtsquellenlehre von Valtazar Bogišić in den Motiven zum montenegrinischen Gesetzbuch von 1888*). Аутор анализира мотиве које је Богишић изнео у делу „Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори“, а нарочито његове ставове о односу обичајног и законског права и ‘правде и правиче’ као извора и једног и другог. Мада је фокус несумњиво на Богишићу и Општем имовинском законуку (ОИЗ), Медер га ставља у шири контекст, па тако пореди Богишићеве идеје са учењем о изворима Франца Адикеса (*Franz Adickes*, 1846–1915), а уз Богишићеву одлуку да породично право не укључи у ОИЗ примећује да се иста материја показала најнезгоднијом и за хармонизацију у оквиру Европске уније.

Зборник се завршава радом Михаела Шмидт-Некеа (*Michael Schmidt-Neke*) „Албанско уставотворство до 1928. на терену сукоба између Османског царства, европских сила, САД и држава у региону“ (*„Albanische Verfassungsgebung bis 1928 im Spannungsfeld zwischen dem Osmanischen Reich, den europäischen Mächten, den USA und den Staaten der Region“*). У уводу се кратко описује положај Албаније под османском влашћу, а почев од проглашења независности 1912. године анализирају се уставни документи (који су у том периоду, све до 1946. године, носили назив ‘статут’, а не ‘устав’), њихове честе промене и извори. Нарочита пажња је посвећена утицају страних сила, како директном и присилном (попут Статута Албаније из 1913, који су донеле велике силе на Лондонској конференцији без учешћа Албанаца), тако и политичком (све већи утицај Италије у међуратном периоду одразио се и на уређење Албаније) и само правном, попут утицаја устава САД на републикански Статут из 1925. године. Рад се завршава кратким поређењем монарходикататуре Ахмета Зогуа, уведене 1928, са диктатурама у другим балканским државама у истом периоду.

Иако очигледно не претендује да систематично и потпуно прикаже правни систем сваке од земаља којом се бави, зборник представља хармоничну целину. Кроз све радове се јасно (али без наметљивости) провлачи идеја сукоба и комбиновања различитих извора и концепција правне регулативе, тражења правне равнотеже између модернизације права и традиционалних вредности.

Евентуална замерка издавачу могла би се упутити у погледу неких техничких аспеката. Највише упада у очи да нема објашњења зашто је рад Стефана Медера, посвећен Општем имовинском закону за Црну Гору, сврстан у део о Србији. Приметна је и неуједначеност пратећих елемената радова: неки садрже списак извора и литературе, а други не, док свега један рад у зборнику има резиме. Једнообразност по овом питању тешко да би утицала на слободу научног рада аутора. Можда се могло размотрити и увођење уједначене транскрипције за страна имена и термине, чак и српске, а нарочито османске. Ипак, тако ситне несавршености не умањују суштински изузетно висок квалитет и концепције зборника у целини и појединачно узетих доприноса аутора.

Конечно, вреди приметити да рад на темама које је отворио овај зборник није завршен његовим објављивањем, напротив. Одржана је врло успешна промоција у Бечу, а потом, као својеврстан наставак ове идеје истраживања, на Правном факултету Универзитета у Београду 16. и 17. марта 2018. године одржана је конференција „Правни плурализам у XIX и XX веку“ („*Legal Pluralism in the 19th and 20th Century*“), на којој су учествовали многи од аутора који су писали за овај зборник, али и други аутори из Немачке и региона. Међу њима је свакако најзначајнији гост био проф. др Михаел Штолајс (*Michael Stolleis*), професор емеритус Универзитета „Јохан Волфганг Гете“ у Франкфурту на Мајни, дугогодишњи директор Института за европску правну историју „Макс Планк“ у Франкфурту и члан многих академија и научних удружења. После тих успешних окупљања, јасно је да ће ове теме и надаље привлачити пажњу наших и страних истраживача, поготово због тога што је правна историја Србије и овог региона коначно постала доступнија истраживачима и на страним језицима.